

GRIEKELAND EN ROME OP STELLENBOSCH 'N ARGITEKTONIESE ODUSSEIA

J M Claassen (Universiteit van Stellenbosch)

Onderrig van Klassieke Kultuur op Stellenbosch het altyd 'n argitektoniese element gehad, maar uiteraard kan ons studente nie hier eerstehands kennis maak met al die pragtige reste van beroemde geboue uit die antieke wêreld nie.

Onderrig van die vak kan tog 'n praktiese element bevat, en dit is, die toerus van studente om die invloed van die Klassieke argitektuur op geboue in hulle eie omgewing te herken, en ook om sin te kan maak van wat hulle sien as hulle die universiteit verlaat en “hulleself gaan vind” in die stede van Europa.

Hierdie tweërlei doelstelling is met groot sukses bereik deur die grondlegger van die vak Klassieke Kultuur op Stellenbosch, Professor Frans Smuts, aan wie se nagedagtenis hierdie foto-artikel met dankbare erkenning opgedra word. Die artikel het sy ontstaan gehad in 'n lesing wat gehou is as deel van die “Antieke Week” wat die samesmelting van die Departement Klassieke met Ou Nabye Oosterse Studies in Oktober 1998 ingehuldig het.

Stellenbosch is baie lank reeds bewoon, soos aangedui word op hierdie monument naby die stasie (Fig. 1), miskien al reeds vir die afgelope 200 000 jaar (Fig. 2).¹

Fig. 1

Fig. 2

1. Sedert hierdie artikel geskryf is, is die koper gedenkplaat gesteel, waarskynlik om as skrootmetaal verkoop te word. Fig. 2 is dus nou van groter historiese waarde.

Maar tussen daardie voorhistoriese tyd en ons eie postmoderne wêreld lê Rome, die bemiddelaar van die hoë Griekse beskawing wat hulle bewonder het en aan die res van die wêreld bemaak het, tesame met wat hulle oorgehou het van Italiese invloed — die gebruik van beton en boogbou, wat van die Etruskers af kom.

Die Etruskers het ook die invloed van Griekeland erken, en hulle tempels het, met klein verskille, op die oog af Griekse tempels nageboots. Die Etruskers het egter in al hulle bouwerke sterk klem op die voorkant van 'n gebou geplaas, met die gevolg dat hulle tempels, en dié van hulle Romeinse navolgers, anders as die Grieke s'n, slegs van voor af benader kon word, met steil trappe

wat 'n hoë podium slegs van voor bestyg, en 'n diep suile-stoep, in teenstelling met 'n omringende suilegang op 'n lae trappe-basis soos by die Grieke.

Romeinse invloed op Stellenbosch het ook baie vorms aan-geneem. Dit wissel van die naam van 'n gewilde restaurant (Fig. 3), en sy kenteken, die bekende wolfin met die klein mens-suiglinge (ongelukkig onlangs gesluit) tot die gebruik om brons standbeelde te giet.

Stellenbosch se wolfin het ons intussen verlaat, maar Rugby-liefhebbers word steeds by Coetzenburg verwelkom deur 'n ander welbekende canis-gesig (Fig. 4), en sy uitdrukking is nie so baie anders as dié van die Etruskiese wolf (Fig. 5) nie, al het hy 'n heel ander baas

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

gehoorsaam (Fig. 6), as die Augustus Caesar (Fig. 7) wat die antieke wêreld met die swaai van sy regterhand regeer het.

Fig. 6

Fig. 7

Die middelpunt van hierdie wêreld was die Romeinse forum, waar byna elke gebou daarop beïnvloed is deur 'n vroeëre kultuur, die lig wat gestraal het uit Griekeland (Fig. 8), met argitektoniese begrippe wat die Romeine bewonder het, nagevolg het en ook probeer oortref het.

Fig. 8

Fig. 9: Tempel van Nike, Akropolis, Athene

Die fyn vernuf van die Griekse kuns en swewende aard van sy poësie in klip (Fig. 9) was nooit heeltemal dieselfde in die swaar Romeinse hand nie, soos bewys word deur hierdie voorbeeld uit Noord-Afrika (Fig. 10).

Fig. 10: Die markgebied in Leptis Magna, 2de eeu n.C.

In Suid-Afrika word Griekeland steeds bewonder, en, met 'n Romeinse tussenganger — en die skeppers van gietbeton — kan ons op Stellenbosch Griekse suile in ons tuine geniet, selfs waar dit nie juis iets baie tasbaars ondersteun nie (Fig. 11).

Fig. 11: Griekse suile in 'n tuin in Jannaschstraat Stellenbosch

'n Suil is egter merendeels funksioneel — al neig studente om maar liever Merrimanlaan se verkeer te trotseer en dié besige pad ónder die brug oor te steek (Fig. 12). Hierdie funksionele suil poog glad nie om te kompeteer met die strakke skoonheid van die Doriese suile van die Parthenon (Fig. 13) in Athene nie.

Fig. 12

Fig. 13

Die Romeine het die Doriese styl na-geboots en dit ook dikwels gebruik. Die Doriese suile op die strak Stellenbosse stoepe uit die twintiger en dertigerjare van die vorige eeu weerspieël die blywende Grieks - Romeinse invloed (Fig. 14).

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

In die postmoderne een-en-twintigste eeu het hierdie strak lyne nuwe hoogtes bereik (Fig. 15). Die Romeinse grootste voorkeur was vir iets meer aanskouliks — ons kan dit selfs as oordoen bestempel. Korinthise suile met 'n elegante akantusblaar versiering soos dié van die tempel van Zeus in Athene (Fig. 16), het ook in Rome vermeerder.

Rome het dit wyd en syd versprei, ook hier na die suidpunt van Afrika, waar die Van Der Sterr - gebou (Fig. 17) dapper 'n vroeëre tydsgewrig probeer naboots.

Fig. 17

Fig. 18

Die geniale skeppingsvermoë van Hans Otto Hager het die Romeinse gekombineerde Korinthies-Ioniese kapiteel op wonderbaarlike wyse ingespan op die Ou Hoofgebou, die Universiteit se “vlagskip” (Fig. 18).

Romeinse argitekthe het 'n boumedium geniet wat onbekend was in die Griekse wêreld, naamlik beton. Die ryk vulkaniese as van Italië het, as dit met sand en kalk vermeng is, gestol tot 'n steenharde massa wat die Etruskers, en die Romeine nà hulle, in staat gestel het om manjifieke boë in hulle konstruksies te gebruik, soms met 'n “skil” van klip, maar merendeels gehul in 'n baksteenbedekking waarmee dit 'n monolitiese eenheid gevorm het. Die byvoeging van boogbou onderskei Italiaanse van Griekse argitektuur.

Tog het Romeinse konserwatisme, en hulle altydteenwoordige gevoel dat alles wat Grieks is, “beter” is as die eie, hulle genoop om Etruskiese-tipe boogbou met Grieks-agtige halfsuile (pilasters) te versier, soos in die Colosseum (Fig. 19), die mees bekende Romeinse mo-nument vir alles wat wreed was in die Romeinse be-skawing. Die Colosseum ver-bloem 'n Etrus-kiese boogbou met pilasters in die verskillende Griekse ordes, 'n gebruik wat voortgesit is in Frankryk waar die soliede mure van die Maison Carreé van Nimes (Fig. 20) lyk asof dit uit suile bestaan.

Fig. 19

Fig. 20

Hierdie gebruik is op Stellenbosch toegepas met uitstekende gevolge (Fig. 21). Aan die sykant van die Neethlinggebou wat Landbouwetenskappe huisves, is daar voorbeelde van “swewende pilasters”, wat nie tot op die grond deurloop nie, maar eindig in 'n ornamentele balkie. “A thing of beauty is a joy forever”, sê die Engelse digter, maar as die erg funksionele pype van die buurgebou, Administrasie-gebou C (Fig. 22) moet wedywer vir ons aandag met elegante hoekige pilasters, dan taan ons joy so effe.

Fig. 21

Fig. 22

Ook die buurgebou vertoon lippediens aan tradisie — reghoekige suile versier die Administrasiegebou B (Fig. 23), waar die Rektor van die “Athene van die Suide” gesetel is. Die reguit latei wat bo-oor die suile strek boots Ook die buurgebou vertoon lippediens aan tradisie — reghoekige suile versier die Administrasiegebou B (Fig. 23), waar die Rektor van die “Athene van die Suide” gesetel is. Die reguit latei wat bo-oor die suile strek boots effe onsuksesvol die argitraaf van die Griekse Parthenon na (Fig. 24), wat die steun was vir 'n pediment.

Fig. 23

Die pediment is 'n driehoekige gewel, 'n argitektoniese element wat dwarsdeur die Romeinse ryk telkens voorkom waarookal die Romeine hulle Grieks-Etruskiese-tipe tempels vermeerder het. (Sien Fig. 28).

Fig. 24

Die Stellenbosche Stadsaal (Fig. 25) bied 'n mooi voorbeeld van suil-argitraaf-en-pediment tempelkonstruksie, 'n ware tempel vir wêldeurdagte goeie smaak met baie elegante vensters en deure — vér verwyder van wat ook al skeefgeloop het met die keuse van die vensters op die stoepe weerskante van die andersins imposante fasade van die gebou vir Handel en Statistiek (Fig. 26).

Fig. 25

In beide voorbeelde (Fig. 25 en 26) ondersteun die suile bloot 'n monumentale fasade. In die Ou Hoof-gebou ondersteun die suile funksioneel 'n wonderlike stoep (Fig. 18) vanwaar geslagte studente die soel lentelug ingeadem het. En net so nuttig ondersteun die postmoderne “Doriese” stompies van die Begijnhof (Fig. 15) werklik sy dakrante.

Die Griekse ideaal was dat 'n gebou van alle kante goed moet lyk (Fig. 27), maar die Romeine toon hierin ook die Etruskiese invloed, waar alles net van voor af mooi moet lyk, soos in hierdie model van 'n Etruskiese tempel met hout-entablatuur en Toskaanse suile (Fig. 28).

Fig. 26

Fig. 27: Tempel van Hephaistos en Athena, Agora Athene, 5de eeu v.C.

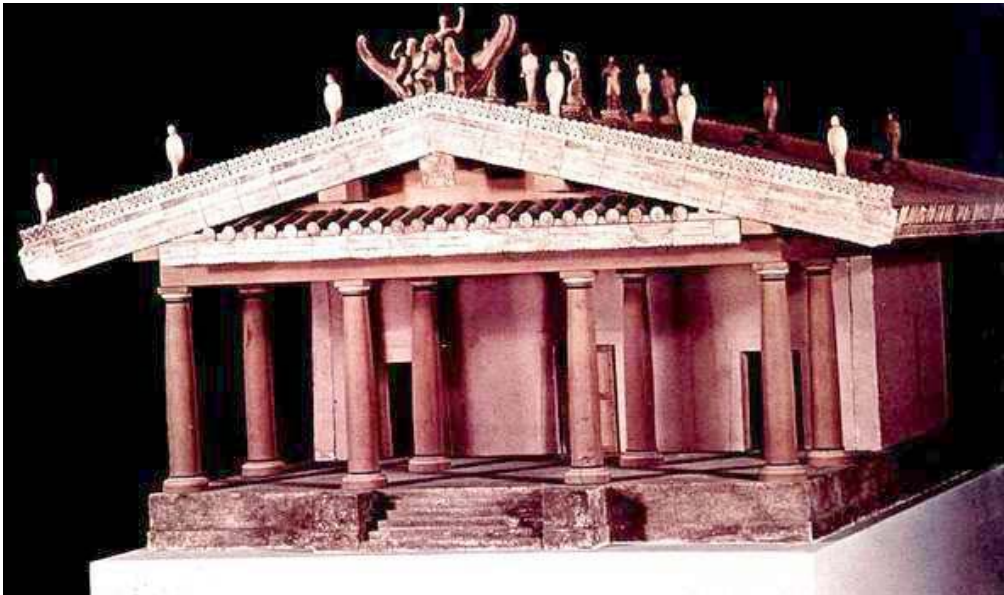

Fig. 28

Hierdie frontale benadering het moontlik die argitek van die Ou Mutual-gebou (Fig. 29) op die Braak geïnspireer, waar suile twee verdiepings hoog rys, dwarsoor die hele front van die gebou, en kulmineer in 'n miniatuur pediment, met die stigtersfiguur van Simon van der Stel, vader van Stellenbosch, met sy gevolg, in vlak reliëf (Fig. 30).

Fig. 29

Fig. 30

Dit verwys klaarblyklik terug na die Griekse uitbeelding van die Atheense stigtersfiguur, hulle beskermgodin, Athena, hier uitgebeeld in haar volle glorie waar sy die olyfboom as basiese lewensmiddel aan die Atheners geskenk het (Fig. 31) en sodoende oor die seegod Poseidon geseëvier het. Hy het die perd aan die Atheners gegee.

Fig. 31

Stellenbosch vier meer as een stigtersfiguur, en die pediment van die Hofmeysaal stel Christus met sy dissipels in silhoeët voor, die viering, dus, van 'n heel ander begrip van die

Godelike. 'n Mens sou egter nooit kon stel dat die Hofmeyr-gebou (Fig. 32) Grieks is nie; dit is neo-klassiek met sterk Romeinse elemente, byvoorbeeld in die verhouding van muur - en dakhoogtes en die skuinshoeke van die pediment.

Fig. 32

In verhouding, soos reghoek en skuinshoek mekaar komplementeer, herinner dit sterk aan die Romeinse Curia, die Senaatshuis (Fig. 33), die tuiste van die prototipiese begrip van balans en beheer, wat onderliggend is aan die meeste moderne demokrasieë.

Fig. 33

Fig. 34

Die Curia het 'n groot nageslag op Stellenbosch — die Viktoriaanse huis uit die Museumkompleks (Fig. 34), die gebou van die Vroue-Landbou-Unie in Dorpstraat (Fig. 35), en, as 'n mens verby die ornamentele Viktoriaanse stoepe kyk, ook Erfurthuis (Fig. 36), langs die Studentekerk in Ryneveldstraat.

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

Maar lippediens aan die tradisie van drie-hoekige pedimente kom telkens voor - van die formaliteit van die statige “Perm-gebou” (tans die Anglo-African-gebou) in Pleinstraat (Fig. 37), tot die vrystaande ornamentele hoek voor die hoofgebou van die Medikliniekgroep (Fig. 38 o o r k a n t) op die Paradyskloofpad, en, uiteraars bekoorlik post-modern, maar met 'n knik in die rigting van Griekeland, via Rome, die Lutz-gebou (Fig. 39) agter die Stadsaal.

Fig. 38: Mediklinik

Fig. 39: Lutzgebou

Fig. 40: Teater in Leptis Magna, eerste tot tweede eeu n.C.

Die Romeine is dus, net soos ons, betower deur alles wat Grieks is, maar hulle het altyd uitgebrei op wat hulle oorgeneem het — soos by hierdie Romeinse teater uit Noord-Afrika (Fig. 40), met sy flamboyante verhoogdekor, maar waar die boog van die sitplekke nog steeds die Griekse ontwerp toon, 'n sprekende model vir die argitek wat die Universiteit se Gericke-biblioteek (Fig. 41) uit die ingewande van die aarde uitgegrawe het.

Fig. 41

Fig. 42

Romeinse ingenieurs het vry rondgespeel met hulle Griekse suile-erfenis, deur dit te kombineer maar ook teen te stel met die Etruskiese klem op boë. 'n Geronde boog is struktureel sterker as 'n reguit latei, en kan 'n breër opening oorspan, soos die openinge van die reuse graanskure wat handelaars by die Romeinse hawe Ostia (Fig. 42) opgerig het. Sulke boë is beide nuttig en aantreklik.

Inkopers geniet dié uitsig (Fig. 43) as hulle hul waentjies vol goedere motor toe uitstoot by die Boord Inkopesentrum. Waarskynlik sou studente van die Boland-Kollege (Fig. 44) egter hulself effe beledig voel om gelyk gestel te word aan handelsgoedere of sakke koring as hulle die kampus in Van Riebeeckstraat betree.

Fig. 43

Fig. 44

Fig. 45

Die argitek van die Boland-Kollege (Fig. 44) maak gedeeltelik gebruik van “blinde” boë, soliede mure met 'n baksteen-boogpatroon daarin gebed. Dit kan ook in die Ostia-voorbeelde (Figg. 42 en 48) gesien word. Baksteengevoerde beton, die Italiaanse uitvindsel wat die Romeine by die Etruskers oorgeneem het, het die grootse vrystaande boë van die Maxentius-basiliek (Fig. 45) moontlik gemaak.

Fig. 46

Fig. 47

Dit het ook die patroon daargestel vir sterk geboogde deure en vensters, soos in die Neethling-gebou (Fig. 21); ook by die Poskantoor (Fig. 46) en selfs die deure en vensters van die Kaaps-Hollandse Rynse kerk op die Braak (Fig. 47).

Romeinse vindingrykheid het egter iets anders wat nuut was geskep — die sogenaamde “sprung arch” oftewel 'n boog op suile, soos in hierdie voorbeeld, ook uit Ostia (Fig. 48), die poort van Rome.

Fig. 48

Fig. 49

Maar die Universiteit van Stellenbosch pryk ook met sy eie “spring-boë”, byvoorbeeld by die Natuurwetenskappegebou (Fig. 49), met beide ware suile en klein pilastertjies, en ook in die Bedryfsielkundegebou (Fig. 50), met beide pilasters en blinde boë. Die post-modernisme het dit ook nie vergeet nie. Die Parmalat-hoofgebou op die Strandpad (Fig. 51) het ook 'n ornamentele “spring-boog” wat sy fasade versier.

Die diep boë van die Maxentius-basiliek (Fig. 44) wys hoe sterk so 'n boog kan wees, presies wat benodig word as 'n kruithuis (Fig. 52) veilig oordek moet word.

Die Maxentius-basiliek het 'n winkelkompleks en 'n geregshof gehuisves.

Fig. 50

Fig. 51

Fig. 52

Hierdie tipe gebou het as model gedien vir groot Christelike kerke (Fig. 53) van dwarsoor die Romeinse ryk en tot vandag toe, waarvan die vloerplan (Fig. 54) nie veel verskil van dié van die NG Moederkerk (Fig. 55) op Stellenbosch nie.

Fig. 53: Apollinaire (504 – 549) te Classis, Ravenna

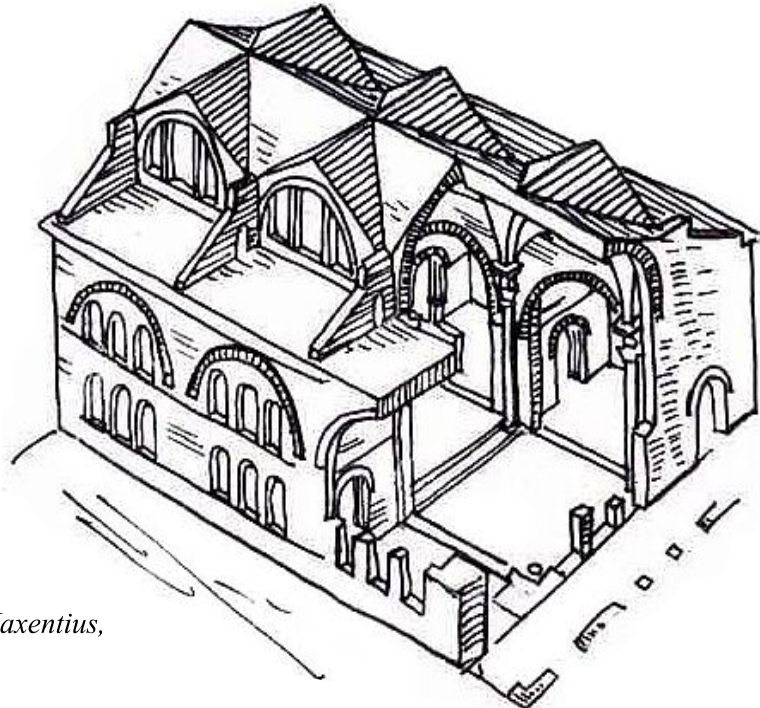

Fig. 54: Basiliek van Maxentius, Rome 4de eeu

Oor tyd, egter, hoewel die vloerplan basies onveranderd gebly het, het Romeinse basiliekkerke 'n nuwe soort dak ontwikkel — 'n koepel, basies diesefde as die korbelskaapkrale (Fig. 56) wat vandag nog in Turkye voorkom, of soos die korbeldhuisies wat die Karoo-boere van Williston of Sutherland opgerig het omdat daar nie hout vir dakbalke was nie. Die

Fig. 55

kerke het vleuels, of arms, ontwikkel, sodat die vloerplan 'n kruis gevorm het, en toe het 'n koepel die beste oordekking gebied vir die belangrike middelpunt van die kerk, dikwels die begraafplek van 'n bekende martelaar.

Fig. 56

Uit die kruisontwerp met koepeldak het ontwikkel Bisantynse kerke, soos die Hagia Sophia (Fig. 57), met sy manjifieke koepeldakkompleks. Dit is later in 'n moskee omskep, en is tans 'n museum.

Fig. 57

Fig. 58: Hagia Sophia, interieur

Die Hagia Sophia het 'n reeks nisse, of apsisse, binne, elk oordek met 'n half-koepel (Fig. 58), wat op Stellenbosch nageboots word deur die eienaardige ingangsapse van die De Beersgebou vir Chemie (Fig. 59), maar ook deur die interieur van die St. Mary-kerkie op die Braak (Fig. 60). Buite lyk St. Mary se apse meer na 'n Afrika-hut (Fig. 61).

Die koepelbasiliek is ook in ander areas aangepas. In die lynskets hieronder kon die fasade (Fig. 62) van 'n basiliek in Sirië as model gedien het vir die vir die Stellenbosse sinagoge (Fig. 63).

Fig. 62

Fig. 60

Fig. 59: De Beersgebou

Fig. 61

Fig. 63

Fig. 64

Hoewel die Stellenbosch gebou 'n sinkdak het, wat die Romeine natuurlik glad nie geken het nie, het dit twee klein koepeltjies (Fig. 64), want die koepel het lank reeds die simbool geword van 'n godsdienstgebou — van Rome tot in Rusland.

Fig. 65

In sy wêreldwye omswerwing het die Romeins - Bisantynse koepelvorm heelwat veranderinge ondergaan, tot dit ook die kenmerk van 'n moskee geword het. Die Stellenbosse moskee erken sy Kaaps-Hollandse omgewing (Fig. 65). Tot onlangs was die koepel 'n sobere Kaaps - Hollandse donkergroen, maar dit is onlangs goud geverf.

Terwyl dit ook die konvensie erken het dat godsdiengeboue Gotiese deure moet hê, toon die moskee 'n Romeins-Bisantynse herkoms in die netjiese klein koepel van die minaret en selfs die ronde balle op die gewel (Fig. 66).

Fig. 66

Die heel jongste Stellenbosse geboue verteenwoordig soms 'n Odusseia, 'n reis wat deur die hele Middellandse see-gebied dwaal. 'n Merkwaardige voorbeeld is Stellenbosch se ABSA-bank, voorheen United-bank (Fig. 67), met sy betonboë, spits pedimente afgeëts teen enorme moderne glasruite. Rome (en die Etruskers) was die tussenganger tussen Stellenbosch en die Grieke, en postmoderne argitekte erken aldrie bronne.

Fig. 67

Fig. 68

Stap besoekers af in Pleinstraat, verby die Openbare Biblioteek, kan hulle stilstaan om Nerine Desmond se kafeekatjie (Fig. 68) te streef, reeds blink gevryf deur geslagte van kinderhandjies. Hier word hulle weer herinner aan Grieks-Romeinse invloed, ook in die “verlore was - metode” waarmee bronsbeelde gegiet is.

As bronsbeelde weer kon verlewendig, sou die Etruskiese wolf en Dok Craven se hond (Fig. 4, 5) ewe graag hierdie versinnebeelding van hulle gemeenskaplike vyand kon gejaag het. So verbind drie dierebeeldjies die Grieks-Romeinse wêreld met Stellenbosch vandag.

Studente kan van Stellenbosch weggaan en op elke dorp in Suid-Afrika soortgelyke bande met 'n goue verlede vind. En elke knik van blye herkenning is 'n steentjie in 'n geestelike monument vir professor Smuts, kenner van Kaaps-Hollandse argitektuur en pionier van die deurtrek van lyne na die Klassieke wêreld.²

2. Foto's van Stellenbosch is deur P E Claassen, tegniese versorging en uitleg deur M Schneider. Die skrywer se dank aan albei.